

OPINII DESPRE CĂRȚI

În obiectiv:

Alexandru Surdu, *Filosofia pentadică II. Teoria Subsistenței*, Editura Academiei Române, București, Editura Ardealul, Târgu Mureș, 2012.

FILOSOFIA PENTADICĂ: RUPTURĂ ȘI CONTINUITATE

ION DUR

Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu

Teoria Subsistenței. După ce a abordat, în 2007, metafizic, științific și religios *problema Transcendenței* (v. *Filosofia pentadică I. Problema Transcendenței*, Editura Academiei Române și Editura Herald, București, 2012, pentru această ediție), Alexandru Surdu analizează *Subsistența*, o altă componentă a lumii și totodată categorie fundamentală a filosofiei (pentadice) (v. *Filosofia pentadică II. Teoria Subsistenței*, Editura Academiei Române și Editura Ardealul, 2012).

Opul se deschide cu o prefață, scrisă însă tot în 2007 (data apariției primului volum), care este în fapt o binevenită *postfață* la filosofia Transcendenței, prilej de a uni cumva problematica și așa comună a ambelor volume. Publicat însă după cinci ani, textul prefeței are și rolul de a arunca înapoi sensuri, semnificații și aluzii ivite în spațiul cultural public după ieșirea pe piață a unei părți din sistemul filosofic speculativ la care trudește încă autorul. Spun asta pentru că, fără să-i numească, așa cum se spune azi în media, cu subiect și predicat, filosoful invocă uimirea „unor neinstruiți întru cele filosoficești, transformată uneori în reproș” (p. 9), cum că de peste două mii de ani, în filosofie, s-a vorbit și se vorbește despre aceleași lucruri.

Nimic nou în această părere, nici măcar profund superficială, a unor nefilosofi, căci se va fi discutat despre aceleași *probleme*, dar răspunsurile, rezolvarea acestora au fost de fiecare dată *altele*. Mereu *altfel* s-a vorbit, precizează și Surdu, și asta întrucât s-a gândit altfel, diferit de la un *moment* filosofic la altul. „Și astronomii au vorbit mereu despre același Pământ și despre același Soare și nu sunt semne că se vor opri”, adaugă pe bună dreptate filosoful.

Ca și Noica în ontologie sau logică, Alexandru Surdu a căutat ceea ce găsisese deja („Nu m-ai căuta dacă nu m-ai fi găsit” – vezi *Biblia* și Pascal), și anume, „exemple ilustrative ale unor idei preconcepute” (p. 11). Există un mers al lucrurilor independent de noi și înaintea noastră, ceea ce e valabil și pentru „mersul” pentadic

al filosofiei lui Surdu. Dar spre deosebire de filosoful de la Păltiniș, el nu numai că are o imagine diferită asupra compoziției acestei lumi, dar analizează și sub raport psihologic și teologico-religios categoriile și supercategoriile sistemului său filosofic.

Osatura Subsistenței, la care s-a ajuns prin trecerea dincolo de Existență, este alcătuită din supercategoriile autologice ale Transcendenței: Unul, Totul, Infinitul, Eternitatea și Absolutul. Dincolo de aspectul istoric al acestora, discursul de acum (2012) evidențiază dimensiuni ontice, gnoseologice, logice și lingvistice, obținute pe calea Speculațiunii, pe „drumul invers transcenderii, nu *de la* Existență, ci *spre* Existență” (p. 10).

Sunt varii moduri de analiză a Subsistenței, dar oricare ar fi acestea: metafizic, mitologic, științific sau teologico-religios, ea, care cuprinde și Transcendența, a fost și rămâne începutul filosofiei, nu și al Universului, desigur. Subsistența este Totul, iar caracteristicile sale, prin intermediul principiului *pars pro toto*, fac ca ea să se regăsească în propriile-i părți.

De ce sunt atât de diferite căile de deconstruire a Subsistenței? Pentru că transcenderea s-a făcut pe căi *diferite* (metafizice, științifice, psihologice, parapsihologice și teologice), și tot *diferite* au fost și *logicile* care au structurat, pentru fiecare în parte, demersul. Cum subliniază Alexandru Surdu, de aceea nici nu se poate vorbi de vreo împăcare, de pildă, între știință și religie, după cum nici ipoteza unificării religiilor nu oferă o altă cale mai adecvată. Pentru religii, Subsistența a fost înlocuită și identificată cu Transcendența, ceea ce nu este deloc ilegal fiindcă, prin aceeași acțiune a lui *pars pro toto*, ea se regăsește în propria sa parte.

Teoria Subsistenței este structurată, logic, pe cinci capitole: accețiunea originar-filosofică a Subsistenței, cele cinci supercategoriile autologice, despre autologia supercategoriilor, ipostazele Subsistenței și manifestarea acesteia.

Cine nu știe limba greacă se va orienta greu sau deloc în hățișul terminologic al discursului din această carte, destinată, e drept, cunoscătorilor și nu amatorilor sau diletanților. Aproape la fiecare concept important pentru supercategoria Subsistenței, autorul dă corespondentul său etimologic din greacă, alteori din germană sau franceză. Pentru Subsistență, prin rădăcina indoeuropeană „sta” (ca și verbul românesc „a sta, stare), se indică polisemia acesteia: originea latină și semnificația grecească. Subsistența înseamnă astfel „a sta sub, a persista, rezista, dura etc. sub ceva, a sta la bază”. Surdu observă apoi o bizară coincidență: grecescul *keimai*, adică: *subsistentul* (distinct de Subsistență și subsistare), are infinitivul format din *kei+sta-*, sub forma *keisthai*, „ceea ce înseamnă etimologic o dublare a semnificației de *statornicie*” (v. p. 19), dacă e să-i găsim un echivalent în limba română.

Ce este Subsistența? Concepțiile care au înfățișat Subsistența sunt cele din Grecia antică, acolo unde, inițial, aceasta avea drept sens un *substrat natural*, în care descoperim cele cinci elemente esențiale: pământul, apa, focul, aerul și eterul, cea de-a cincea esență, înțeleasă și ca fiind cea mai subtilă componentă (*spiritus*

mundi). Prin urmare, terminologic și semantic, Subsistența face parte din filosofia antică greacă, chiar dacă termenul a fost pierdut, fără să fie însă părăsite și semnificațiile sale. Iar autorii pe care Alexandru Surdu îi invocă sunt cei care dau greutatea specifică filosofiei grecești: Heraclit, Anaximandros, Democrit și Epicur, Zenon și școala eleată, Parmenide, Aristotel și Platon, Socrate și neoplatonicii Plotin și Proclus.

Alexandru Surdu resemnifică, metafizic, conceptele filosofice cunoscute din perspectiva Subsistenței, constatând, mai întâi, faptul că atributele subsistențiale ale elementelor își pierd caracteristicile lor naturale și devin superentități absolute (ca la pitagoreicii sau eleați, dar nu numai). Nu putem povesti aici sau rezuma așa de simplu demonstrațiile logice, extrem de strânse, și daedalul dialectico-speculativ al demersului metafizic. Ar fi nevoie să fie citat la orice pas, așa de dense sunt comentariile care, de multe ori, fac uz, paradoxal, de concepte și idei cât de cât cunoscute. Dar la mai toți filosofii abordați, Surdu vrea să surprindă efortul de conceptualizare, ridicarea reflecției în plan meta-fizic, ceea ce nu e deloc puțin și nici prea ușor. Important este că discursul evidențiază, pe cât posibil și atunci când e cazul, profunzimea reflecției metafizice, faptul că ea atinge pragul unor super-categorii autologice ale Subsistenței (Unul, Totul, Infinit, Eternitatea și Absolutul).

În același registru al judecăților originale sunt și sugestiile anticilor despre Protosistență, Episistență sau Supersistență, pe care autorul le formulează cu multă prudență ideatică. În plus, la Socrate sau Plotin, de pildă, este pus în evidență interesul nu atât pentru determinațiile Subsistenței, cât mai cu seamă pentru Sufletul cunoscător de sine. De la Transcendent și Transcendență se trece la Transcendental și Transcendentalitate.

Sunt esențiale traducerile conceptuale făcute, din greacă, de Surdu și corecțiile gramaticale sau lexicale aduse ori de câte ori constată existența unui echivalent greșit – de exemplu, la Plotin, „contemplarea” este *theama*, nu *theoria*; sau *nous*-ul, la Aristotel, înseamnă „gândire”, și nu inteligență sau Spirit.

Să nu se înțeleagă că exegeza lui Alexandru Surdu este mai totdeauna encomiastică. Dimpotrivă. Atunci când e cazul, el are rezerve categorice și pune accentele cuvenite asupra unor termeni sau idei. Formulările sunt și în acest op la fel de ferme; referitor la relația dintre Unu și Multiplu, când vorbește de Plotin, spune că este „discutabilă producerea multiplelor din Unul, în spirit plotinian, prin asemănare, căci fiecare este una, o *henadă*, sau platonice, prin participarea henadelor la Unu. Dar Unul ca atare este dincolo de toate (*epekeina panton*)” (p. 32). De ce se întâmplă toate acestea? Pentru că suntem în câmpul (cu sens fizic) unei logici dialectico-speculative, unde glisarea între Transcendență (Unul) și Existență (multiple) duce inexorabil la enunțuri contradictorii (v. comentariul la pp. 32–33).

Unu are proprietatea de a avea superioritate absolută și față de zei, ceea ce duce la Supersistență, după cum poate fi în același timp Protosistență și Episistență. Mai mult, pe varii niveluri de coborâre ale Unului, a fost sesizat modul triadic de

producere, cele trei ipostaze fiind: limita (*peras*), nelimitatul (*apeiron*) și amestecul lor (*mikton*). Pe de altă parte, în virtutea transcendenței lui, din ipostaza primă, „Unul este neperceptibil (*alepton*) și inexprimabil (*arreton*), caracterizabil în stilul apofatic, despre care vor trata filosofii creștini, care îl vor identifica pe Unul cu Dumnezeu” (p. 33).

Dacă un cititor-receptor nu păstrează mereu distincția dintre planul existențial al conceptelor și relevanța autologică a categoriilor, discursul filosofic al lui Surdu este greu de descifrat în sensurile sale raționale și intelective. În plus, intervine mecanismul dialectico-speculativ al raționamentelor, sensurile speculative, acolo unde acționează nestingherit principiul *pars pro toto* și *unitatea contrariilor*, coordonate greu de admis pentru o gândire neobișnuită cu paradoxul, cu aporia. Bunăoară, este expus în atare manieră speculativă caracterul *inefabil* al Subsistenței, cu concluzia că, de fapt, este evidențiată „imposibilitatea exprimării judicativ-propoziționale a Subsistenței, căci, față de aceasta, nu poate fi enunțat copulativ (nici prin «există», nici prin «este», nici prin «are») niciun predicat, astfel încât sau afirmația, sau negația să fie adevărată. În plus, Subsistența nici nu are atribute (determinații, proprietăți) care să fie enunțate despre ea ca predicate” (v. p. 37).

Și totuși, din perspectivă categorială, Subsistența poate fi descrisă, deoarece despre categorii, similar genurilor supreme, „nu se mai enunță nimic, căci predicția directă se face de la gen la specie”, cu toate că genurile supreme au și ele momentul sau emisia lor de predicție („sunt predicate prin excelență pentru cât mai multe specii”), în vreme ce „supercategoriile (*hyperkategoriai*), ca și *transcendentalia*, care nu se referă la lucruri, *non praedicantur*, nu pot fi nici predicate”. Ca și în cazul în care asistă la scamatorii, cititorul neavizat va spune, sper să îngăduie Alexandru Surdu gluma lui Creangă, „Na-ți-o frântă, că ți-am dres-o!” Ei bine, nu-i chiar așa, și cu toate că afirmăm atât de puține despre inefabila Subsistență, putem totuși să ne limităm la ceea ce spune, autologic, Subsistența despre sine, cu o condiție: „să fim atenți la modul în care transcriem ceea ce «spune»” (v. pp. 38–39).

Curios, la prima vedere, i se pare lui Surdu faptul că Grecii au fost preocupați mai mult de Subsistență decât de Existență, argumentul fiind dat de invocarea completă și sinergetică de către aceștia a supercategoriilor autologice, mai puțin primii filosofi, care se recunoșteau într-o cetate păzită de ziduri, cu un orizont existențial relativ restrâns, rămânându-le însă neîngrădit Cerul (fără să vrea, sau, dimpotrivă, autorul face literatură metaforică de cea mai bună calitate). Așadar, legături limitate cu Existența, dar nelimitate cu văzduhul și cerul, motiv pentru care trăsăturile Subsistenței au *revenit* limpede în cadrul Transcendenței, ca determinații ale Divinității sau *redescoperite* pe calea indicată de științe.

Dacă în filosofia sistematică sau disciplinară categoriile Subsistenței sunt *date* și acceptate ca atare din *istoria filosofiei*, în filosofia pentadică lucrurile se

petrec într-o manieră speculativă și dialectică. Fiind *autologică*, Subsistența „este ceea ce spune sau exprimă, în ciuda aspectului *tautologic* al unei formulări propoziționale de tipul «Subsistența este ceea ce subzistă» sau «este subsistentul», în terminologie aristotelică (*hypokeimenon*), respectiv «ceea ce nici nu se spune despre ceva, nici nu este în ceva». Dar aceste caracterizări apofatice se referă totuși la un subsistent existențial” (pp. 36–37). De altminteri, un capitol întreg al cărții se ocupă de autologia supercategoriilor (v. pp. 105–160).

Surdu consimte că demonstrațiile sale pot întâmpina obstacole îndeosebi pentru cei ce gândesc altfel decât el. E greu de admis o exprimare nepredicativă despre ceva în genere. Ar fi nevoie atunci de un „limbaj simbolic speculativ, care să oglindească (de la *speculum* = oglindă) supercategoriile independente de modul predicativ în care vorbim noi despre ele”, fără ca asta să însemne utilizarea unui limbaj neflexionar sau a unui hieroglific.

În acord cu filosofia pentadică, Subsistența *presupune* însă cele cinci supercategorii, ca specii ale ei cu care se identifică simultan, dar fără să fie „ceva diferit de fiecare în parte” (v. p. 41) și fără ca acestea, se subînțelege, să poată fi predicate ale Subsistenței – de pildă: nu putem spune: „Subsistența este Infinitul”. Cele cinci supercategorii sunt admise de filosof prin argumentul de factură istorico-filosofic și, în ciuda unor obstacole de natură semantică și lingvistică, sunt tratate într-o ordine care ține seama de ponderea și importanța care le-au fost conferite de-a lungul vremii: *Unum, Totum, Infinitum, Aeternitas, Absolutum*.

Supercategoriile autologice. Să reținem câteva idei și observații, riscând totodată să rezumăm poate nepermis de simplu lucruri altminteri extrem de complexe și complicate. În ceea ce privește semnificația supercategorială a Unului, Alexandru Surdu urmărește îndeosebi „identificarea Unului cu Totul, faptul că acesta este neperceptibil (*akatalepton*) și, ca Divinitate, este etern, infinit și veșnic identic cu sine (*aei homoion*), ceea ce înseamnă absolut” (p. 42). Între Unul și Totul se instituie raporturi contradictorii, prin logica dialectico-speculativă a lor ca supercategorii. „Unul înseamnă sau reprezintă Totul”, iată formularea corectă a acestei identități neobișnuite, care scoate la iveală faptul că nu e vorba de o identitate în sensul obișnuit al termenului, fiindcă „nu permite exprimări de gen disjunctiv «Unul sau Totul», deși permite conjuncția «Unul și Totul», care nu înseamnă însă «Unul, adică Totul»” (p. 43).

Sunt evidențiate relațiile dintre Unul și celelalte supercategorii la Thoma din Aquino, Platon (cu dialogul *Parmenide*), Aristotel, Kant, Noica, cu o concluzie generală potrivit căreia „Unul în sine înseamnă Totul, fără nicio referință la altceva, înseamnă Eternitatea și Infinitul, adică Absolutul, Subsistența”, și asta în pofida celor ce cred că, în istoria filosofiei, mai puțin eleații, nu s-a vorbit sau nu s-a putut vorbi „despre Unul independent de multiplu sau de pluralitate” (v. p. 52).

*

Devenind „*un unu* alături de *alți unu*”, Unul are, altfel spus, sens subsistențial. Însă cum se raportează Totul la Unul și ce sensuri nesubsistențiale are? Surdu discută aici despre Xenophanes, cu care a și început relația Totului față de Unul (*hen einai to pan*), „prin care îi revin și Totului aspectele supercategoriale” (p. 53). Autorul nu trece peste inconsecvența acestui gânditor, care survine însă dinspre un comentator al lui (Aëtios), care „identifică nepermis Totul cu cosmosul, adică Subsistența cu Existența” (p. 54).

Nu putea lipsi analiza lui Platon sau Aristotel, ultimul mai ales cu semnificațiile existențiale acordate distincției dintre parte (*meros*) și element (*stoicheion*), dintre tot (*pan*) și întreg (*holon*). E discutată tot în aceste pagini și *totalitatea*, care înseamnă „suma” sau ansamblul părților. Așa avem o infinitate de totalități, deoarece sunt indiferente relațiile dintre părți. Sunt amintite și raporturile speciale dintre parte și întreg, cele care „se referă la totalități determinate, obiectuale, naturale, organice, sociale, mentale, adică existențiale, cu sau fără particularități dialectico-speculative”. Totalitățile infinite au însă proprietăți speculative, fiindcă, asemenea procesualităților infinite, „presupun transcenderea, trecerea dincolo de limitele existențiale” (v. p. 56), implicând totodată și revelația începuturilor sau sfârșiturilor.

*

„Infinitul și infinitățile” este un paragraf unde Surdu, pe lângă autorii din filosofia antică, medievală și modernă, invocă științele contemporane, cele care au dus la o „scientifizare” a ontologiei, la descompunerea infinitului în infinități, primul neavând vreo semnificație dacă e izolat de cele din urmă. Nu sunt ocolite, dimpotrivă, nici concepțiile cosmologice, cosmogonice și microfizice despre infinitățile spațiale, temporale și divizionare, după cum autorul nu iartă acele „aberații științifico-fantastice, ca descrierea pe fracțiuni de secunde a unor procese cosmice «numărabile» în miliarde de ani”. Iar când sunt acceptate infinitățile rămâne ca o problemă deschisă transcendența cosmică, mai exact „ce a fost *înainte* de începutul Universului și ce va fi *după* sfârșitul lui” (v. p. 65).

Stările macro- și microcosmice ilustrează ipostaza „infinităților rele”, care se obțin prin divizare sau adăugare „spre necuprindere sau nedeterminare, adică spre semnificația originară populară a infinitului ca nemărginire, care trebuie să fie a cuiva sau a ceva”.

Dincolo de toate acestea, este extrem de important, spune Surdu, „distincția dintre Infinitul subsistențial și infinitatea Lumii, ca un fel de sumă a infinităților”, sau, altfel spus, deosebirea dintre accepția subsistențială și accepția reală a infinitului (v. p. 66). Infinitatea lumii ia în calcul și o raportare a infinitului fizic la eternitatea acestuia, în alte cazuri (vezi ipoteza *bing-bang*-ului), teoriile „sfârșesc prin reducerea

infinității la finite, chiar dacă ea rămâne nedeterminată la ambele «capete»”. Iar ipotezele care clamează pluralitatea lumilor lasă nerezolvată problema Totului (totalitate sau întreg) și a Absolutului (ierarhizat în „absoluturi” de „absoluturi”, adică un nesfârșit șir de absoluturi relative). Sunt aici motivele pentru care Infinitul autentic, chiar dacă presupune în mod obișnuit Eternitatea, „nu poate fi redus totuși la aceasta, căci trebuie să fie Totul și Unul” (v. p. 67), existând, în alte cazuri, și riscul degradării rangului de a fi Absolut.

*

Despre *Eternitate* și *temporalități* meditează apoi Surdu, precizând încă de la început că aceasta este perechea existențială, căci, spre deosebire de perechile anterioare (Unul–unitate, Totul–totalitate, Infinitul–infinitate), în pofida sufixului categorial: -tate, Eternitatea, din lat. *Aeternitas*, este termenul subsistențial, neutilizat la plural și fără să aibă deci pereche existențială, alta decât *temporalitate* sau chiar *timpul*, cu nenumăratele lor variante (v. p. 68).

Este ciudat faptul că, în istoria filosofiei și în mitologie, conceptul de timp a fost mai mult frecventat și mai puțin Eternitatea, pentru care gânditorii folosesc expresii obișnuite, la nivelul simțului comun, ca: veșnic (*aidion*), nenăscut (*agenetos*) sau nemuritor (*athanatos*). Ultimul e utilizat de Parmenide, a cărui exegeză o întreprinde, și aici, Surdu, alături de Melissos sau Platon, pentru teoria ideilor celui din urmă fiind foarte importantă semnificația subsistențială a Eternității, criteriul raportării acesteia la Infinit, „cu subînțelegerea Unului-Totul” (v. pp. 70–71).

Platon, consideră Surdu, a fost acceptat, uneori, „prea ușor, ca parmenidian, pentru faptul că ideile sunt dotate, într-adevăr, cu anumite atribute care amintesc de caracterizarea parmenidiană a Subsistenței” (p. 71), în realitate, însă, ideile platonice fiind prototipuri (*paradeigmata*) ale obiectelor și nu imagini ale lor.

Și tot la Platon, se constată că lipsește Infinitul, întrucât se vorbește despre ideea de infinit (*idea tou apeirou*), nu însă și despre infinitul ideii și nici a infinității ideilor, cum observă Surdu că a făcut Aristotel din perspectivă neplatonice. Și totuși, prin conceptul de cer sau cosmos, care este unic, este sugerat Totul de un personaj ca Timaios, chiar dacă lipsește Infinitatea și Eternitatea.

Pe de altă parte, făcând o distincție corectă între Eternitate și timp, dar separând și situând pe prima *dincolo* de timp, Platon pierde caracterul subsistențial al acesteia: „Eternitatea nu mai este infinită și, cu atât mai puțin, Infinitul, Totul sau Unul, căci și Universul, chiar dacă este unic și atotcuprinzător pe plan fizic, este totuși născut (creat) și posibil pieritor” (v. p. 72).

De un comentariu doct are parte și Aristotel, dar exegetul nu-i iartă, nici lui, lacunele: absența distincțiilor dintre Supersistență, Transcendență și Transcendentalitate (v. p. 73), la care se mai adaugă și indistinția dintre Subsistență și Existență.

O exegeză aplicată despre Eternitate face Surdu și lui Plotin și Boethius, lui Sf. Thomas și Cusanus, filosofiei moderne (v. p. 75–80), excurs care se încheie cu o concluzie, și anume, că, pentru evitarea unei concepții limitate despre Eternitate, altfel spus, de renunțare la perspectivele existențialiste, trebuie să redobândim „semnificația subsistențială de Unul și Totul, fără de care Eternitatea este coborâtă la simpla determinare atributivă pentru altceva decât ea însăși, adică își pierde calitatea de supercategorie autologică” (p. 80).

*

Studiul despre „Absolut ca atribut și supercategorie” este cel mai întins dintre cele cinci (v. pp. 81–103). Demersul este, mai întâi, ca și-n celelalte cazuri, lingvistic, pentru ca apoi să fie invocați Platon și Aristotel (*via Hegel*). Grecii n-au avut, observă Surdu, un cuvânt pentru absolut, chiar dacă sunt multe sugestii în acest sens. Bunăoară, *pantelos* folosit de Platon.

Ne vom opri mai cu seamă la limitele discursului aristotelic despre Absolut, fără să se înțeleagă că nu ar fi și alte aspecte tot atât de importante sau poate mai importante. Suntem trimiși, între altele, la un fragment din *Metafizica* (XII, 7), unde, surmontând lipsurile viziunii platonice, Stagiritul transformă Absolutul în Divinitatea (*ho theos*) „identică cu Ideea = Dumnezeu eternă care ființează în și pentru sine (*an und für sich*), se manifestă, se produce și se bucură veșnic [de sine] ca Spirit absolut” (p. 83).

Dintre asemănările cu concepția lui Hegel despre Absolut, dar sunt și multe deosebiri, cea mai surprinzătoare este situarea, de către Aristotel, „a gândirii speculative (*nous theoreticus*) în afara Universului și, ca atare, și în afara gândirii obișnuite a omului” (*ibidem*).

Alexandru Surdu are rezerve esențiale față de unele judecăți aristotelice. De exemplu, acceptarea „mișcătorului nemișcat”, ca imagine a coincidenței contrariilor, pare mai degrabă că vine dinspre Anaxagora, și nu-i aparține lui Aristotel. Căile greșite pe care se situează filosoful grec provin, spune Surdu, dintr-o inadvertență, căci el pătrunde pe „tărâmul Transcendenței cosmice cu mijloacele gândirii raționale. Încearcă să explice inexplicabilul” (p. 84). Așa se face că, plecând de la o presuposiție elementară, „se ajunge la certitudinea existenței unui Prim mișcător (*proton kinun*) sau Mișcător nemișcat (*kinun akineton*) care, pentru producerea mișcării, este în veșnică activitate sau acțiune” (p. 85). Și tot ca lacune ale raționamentelor aristotelice sunt și enumerarea atributelor antropomorfe ale Principiului sau distincția aproximativă dintre gândirea speculativă și gândirea obișnuită, sau judecățile din *Metafizică* despre cele cinci entități (1. Primul mișcător sau Mișcătorul nemișcat; 2. Principiul; 3. Gândirea în sine; 4. Divinitatea; 5. Substanța eternă).

Concluziile lui Surdu sunt la fel de categorice: Divinitatea, la Aristotel, nu este primul motor, după cum nu este gândire, ci „are parte de gândire, ca și omul,

dar mai mult decât acesta”. Este corectată în acest sens și judecata lui E. Zeller, conform căreia aici ar fi vorba de „gândirea lui Dumnezeu” (*das Denken Gottes*) care se gândește pe sine. Dar și dacă Dumnezeu ar fi gândire și s-ar gândi pe sine, și tot „n-ar avea nicio legătură cu Lumea, adică nu s-ar produce pe sine, ca natură, și nu s-ar bucura de sine, ca Spirit” (v. p. 87). Atunci nu ar mai fi infinit, nici Unul și nici unic, nici Absolutul, ci ar fi alături de Lume.

„Explicațiile” lui Aristotel, spune Surdu, s-au regăsit apoi la unii dintre filosofii de după el, pe care exegetul îi analizează succint: Plotin și Proclus (ambii, *via Hegel*), Cusanus și Sf. Thomas, Descartes, Kant, Fichte, Schelling (care a influențat filosofii existențialști – vezi Kierkegaard), Hegel, Max Scheler.

În încheierea studiului despre Absolut, Surdu reiterează interesul, dar și dezinteresul manifestat de varii autori față de supercategorii, ca și față de Subsistență, adăugând și o pricină banală: studiul categoriilor aristotelice și kantiene, pe bază de *table ale categoriilor*, din care au lipsit complet supercategoriile. Alteori, ca la A. Trendelenburg, chiar dacă vorbește despre *dialectica eleată*, este omis Unul și Totul, exact termenii esențiali ai procesului dialectic eleat. Iar Noica, inventariind onest, amintește de cele 27 de trepte ale realului, și anume categoriile lui Platon (5), Aristotel (10) și Kant (12).

Autologia supercategoriilor. În capitolul cu acest nume, Surdu dă măsura fibrei sale de logician pur sânge, ceea ce nu înseamnă că în rest nu a făcut-o, dimpotrivă, dar poate nu ca aici. El discută despre presupuziții ontologice, explicații psihologice, implicații gnoseologice, aspecte logice și interpretări lingvistice, toate la un loc dând seama de rangul la care se situează supercategoriilor autologice.

Sunt făcute o serie de note preliminare prin care se reiterează mai buna înțelegere a Subsistenței și a relațiilor dintre ea și cele cinci supercategorii, care – din perspectivă dialectico-speculativă – *sunt ale sale* (prin raportare la genurile supreme, la celelalte patru categorii) și *nu sunt ale sale* (căci Subsistența este totalitatea lor, și nu a șasea supercategorie). Și tot pentru o pregătire metodologică sunt amintite alte precauții necesare abordării supercategoriilor din unghiurile disciplinar-filosofice, cum ar fi: aceea că semnele „+” și „=” nu au *relevanță supercategorială*; sau că nu trebuie să ne revolte folosirea concomitentă în caracterizarea Subsistenței a formulelor copulative „este” și „nu este”; sau să nu considerăm cumva că prefixul „super” ar fi o extensie a categoriei, căci de fapt reprezintă altceva, termenul fiind menținut doar prin analogie.

Analogia aceasta, însă, observă Surdu, amintește de cele cinci genuri supreme ale lui Platon, numai că supercategoriile nu trebuie înțelese ca *Idei* în sensul filosofului grec, „adică, din perspectivă ontologică, entități *ante rem*, eventual separate (*choris*) de obiectele sensibile, ca și de gândurile sau ideile obișnuite” (v. p. 113). Desigur că supercategoriile sunt *anterioare Existenței*, deoarece ele țin de Subsistență, într-una din ipostazele sale speciale: Protosistența.

Explicațiile psihologice ne trimit la caracterizări din unghiurile psihologiei limbajului și ale psihologiei gândirii, îndeosebi a facultăților gândirii la Aristotel (intelect, rațiune și speculațiune), dar și ce înseamnă speculațiunea la Plotin și filosofii clasici germani. Cum tot aceeași gânditori (la care se adaugă acum Platon) vor fi studiați într-un mod cât se poate de aplicat. Aș remarca în mod deosebit excursul autorului asupra rădăcinii „ale” (din *ale theia*) și ilustrarea apoi a întregului mecanism al adevărului speculativ cu procesiunea mistico-speculativă de la Delphi, prin pentada cunoscută: Calea Divină, Templul, Oracolul, Teatrul și Stadionul.

În ceea ce privește *aspectele logice*, ele fac uz de cunoștințele de bază ale logicii formale aristotelice, raportate la Subsistență și la filosofia pentadică, desigur într-o hermeneutică modernă, la zi, folosind toate achizițiile filosofice adecvate (v. pp. 139–150).

„Pentru a fi autologice, supercategoriile trebuie să aibă expresii corespunzătoare” (p. 151) – iată ipoteza lingvistică a comunicării esențiale. Observațiile lui Surdu se circumscriu unei inițiative platonice, și anume, perspectivei *interpretării speculative a cuvintelor*, așa cum ne apare aceasta în *Kratylos*. Iar pentru a elucida expresia lingvistică a speculativului, Surdu analizează și *simbolurile vizuale* prezente în cele mai multe dintre religii: pictogramele, hieroglifile, runele, icoanele și idoli (v. pp. 154–156), laolaltă însă cu *exprimările auditive ale Divinității prin Cuvântul vorbit* sau cu *exprimările olfactive, gustative și tactile* ale aceleiași Divinități. Surdu constată că supercategoriile autologice au o „bună acoperire documentar istorică”, în sensul că se comunică pe sine, dar, în sens platonice, ne comunică fiecare o întreagă istorie, care ne influențează diferit pe fiecare dintre noi: „Nu este de mirare, deci, că mulți au idei preconcepute despre supercategoriile autologice ale Subsistenței” (p. 159).

Ipostazele Subsistenței. Odată cu un atare capitol, comentariul cărții revine la mecanismul structural al filosofiei pentadice, prezentat, e drept, sub forma unei scheme nu atât de satisfăcătoare chiar și pentru autorul ei. Surdu înfățișează supercategoriile autologice prin cinci pătrate, plasate în partea superioară a unei circumferințe (care, grafic, ar fi Subsistența), fără ca acestea să aibă cumva determinări spațiale (e și aici un motiv pentru a vedea și citi cartea rând cu rând). Cum tot probleme ridică, în scheme, utilizarea unor săgeți care au o semnificație specială, alta decât cea, de pildă, „implică” sau „rezultă din”. Surdu evită toate aceste impedimente sau curențe prin considerații explicative lămuritoare (alt motiv pentru a lectura volumul).

Studiul despre „Supersistență și ispitele sale” ne amintește înainte de toate că Lumea noastră este relativ liniștită (fără scufundări de continente sau alte tragedii, mai mici sau mai mari), o lume în care răul se amestecă permanent cu binele, cel ce – spune Platon – ar trebui să guverneze existența mundană.

Conceperea unei Supersistențe este la fel de veche ca și religia, căci datorită acestei prime legături omul a instituit o instanță pe cât posibil atotcuprinzătoare și supremă. Dacă în religiile orientale, unde e *conștientizată legătura* omului cu Subsistența, accesul la Supersistență se face prin „părăsirea Lumii”, în Creștinism, unde Supersistența (Dumnezeu) este reprezentată nu doar de „partea Subsistenței *diferită de Lume*”, ci și „de partea Divină a Subsistenței”, accesul la Supersistența Divină se lovește de *lipsa unei legături* a omului cu aceasta, legătură care e *imposibil* de realizat *fără intervenția* sau ajutorul Divinității (v. p. 168), entitate al cărei nume a fost formulat de religii în multe variante: Surdu citează ca fiind cea mai adecvată aceea de Supersubstanță, *hyperousia*, a lui (Pseudo) Dionisie Areopagitul (v. p. 170).

Dincolo de aceste sensuri, există și semnificații nereligioase ale Supersistenței, ipoteze prin care se induc anumite criterii de supersistență față de Lume și chiar în raport cu Subsistența. Sunt cunoscute încercările de a concepe începutul sau explozia Universului, superevenimente coordonate de imaginația oamenilor de știință, în condițiile în care construcțiile lor, depășind limitele experiențelor posibile, se transformă în fantasmagorii. Important i se pare lui Surdu faptul că toate acestea sugerează ipostaza de Supersistență a Subsistenței.

Sunt multe enunțuri paradoxale despre Supersistență, și asta din cauza utilizării mijloacelor de gândire și de exprimare specifice rațiunii. În plus, tot la paradox se ajunge atunci când, pe aceeași cale a rațiunii, este invocată ilegitim predicția (Supersistența *este și nu este* Subsistența) sau când se exprimă relațiile ori raporturile dintre întreg și parte, cele de cuprindere, distincție și superioritate. Constatăm că aceste expresii nu au nicio semnificație în *sfera* Subsistenței, ceea ce nu înseamnă însă că Supersistența Divină, ca ipostază a Subsistenței, n-ar avea vreun rost, să spunem gnoseologic, ea fiind aceea care „a sugerat *adevărul speculativ*, Calea Divină (*ale thea*)” (v. p. 169).

„Dacă Supersistența față de Lume este mai presus de toate, Protosistența, tot în raport cu Lumea, este *mai înainte de toate* (cele lumești)” (p. 171). Are, deci, legătură cu începutul Lumii, însă fără să se limiteze la acesta, căci au fost multe construcții în acest sens care au mizat pe caracterul etern al Lumii. Iar când e vorba de un început al Lumii, alături de ipotezele științei sau alte variante neștiințifice, apare mai totdeauna Divinitatea, „în calitate de gândire speculativă”, spune Surdu. Aici, autorul îl invocă pe Aristotel cu al său *mișcător nemișcat*, dar și cu alte *problemata*, soluțiile raționale sfârșind totdeauna în paradox atunci când vrem să afirmăm cine pe cine precede dintre mișcare și nemișcare, tot Stagiritul venind cu o soluție, rațională, și anume, „aceea a jonglării cu cele două concepte (discutabile) de act (*energeia*) și potență (*dynamis*), care, în funcție de împrejurări, se preced și se succed reciproc” (p. 172).

Arătând impasul nu doar logic în care ajunge Aristotel, când consideră că Lumea este și *finită*, Surdu indică totodată și soluția care nu putea fi decât cea speculativă, de trecere de la Subsistență, ca Protosistență, la Lume, altfel spus, „la

multiplicitate, totalitate, temporalitate, finitate și relativitate” (p. 173). O atare trecere, speculativ vorbind, înseamnă fie nașterea din *nimic* a Lumii, fie apariția acesteia din Subsistență, adică din Totul.

Surdu comentează totodată perspectiva iudeo-creștină, concepția despre emanație, pozițiile adoptate de teologii creștini, teoria evoluționistă. Și dând Cezarului ce este al Cezarului, este formulată „mediatizarea tăramurilor” făcută exclusiv de *om*, cel care urmează sau nu Calea Divină, celui căruia i se datorează ne-eternitatea și ne-infiniatea Lumii.

Dintre ipostazele Subsistenței, Episistența trezește cea mai mare curiozitate, căci ea se referă, între altele, și la *sfârșitul* Lumii. Opusă Protosistenței, ca reprezentare în schemă, Episistența înseamnă „Subsistența de pe urmă sau ultimă (*eschatos*) a Lumii” (v. p. 178). Posibilă și condiționată, pentru Platon, reală pentru eschatologi, imaginea sfârșitului Lumii gravitează în jurul unor evenimente cosmice care ar putea avea loc, totul încheindu-se cu „implozia finală” (simetricul „exploziei originare”), când Universul, cu Pământ cu tot, se comprimă până la *nimicul* din care a survenit cândva.

Interes aparte prezintă, pentru sfârșitul Lumii, și scrierile apocaliptice, Apocalipsa (*apokalypsis = revelatio*) fiind evaluată mai cu seamă prin evenimentele care se vor produce în viitorul creștinesc după anul 96 al Lumii. Speculațiile de azi în marginile Apocalipsei, prezicerile expuse și potențate de media nu prea fac însă distincția dacă asistăm la sfârșitul Lumii sau doar la al Pământului. Oricum, spune Surdu, „sfârșitul va veni cândva, iar Episistența va sterge, poate pentru totdeauna, urmele Lumii” (p. 181). Trist, nu-i așa?!

Trandentalitate și suflet. Despre Trandentalitate ni se pare superfluu să mai spunem ceva, de vreme ce am rezumat altădată cartea care aborda o atare problemă (vezi Revista *Euphorion*, nr. 4, 2016). Așa încât nu ne mai rămâne decât să prezentăm, la fel de laconic, exegeza lui Surdu despre *Trandentalitate și suflet*.

O confruntare cu misterul, cu necunoscutul, a însemnat, pentru *om*, și problema *sufletului*, pusă în termenii *vieții* și ai *morții*, mai cu seamă ai *trecerii* de la una la cealaltă, altfel zis, *trandentalitatea* lor. Cel mai dificil este, însă, observă Alexandru Surdu, *via Wittgenstein*, să vorbim despre ceea ce ar trebui să se facă. Iar trecerea de care discutăm nu se petrece „dincolo”, ci „dincoace”, în, vorba lui Kant, *subiectul trandental*, acolo unde dăm peste sufletul omului.

Abordarea dialectico-speculativă nu e interesată atât de atitudinea kantiană a rațiunii pure, cât îndeosebi de prestația lui Hegel, apropiat de gândirea speculativă, mai ales de *coincidența contrariilor*. Referințele lui Alexandru Surdu sunt aici la spațiul indian, unde Universul este și Suflet universal, Brahman, dar și la sfera psihologiei care, în istoria ei ca știință, a exclus sau a *transfigurat* (Blaga) anti-nomiile prin intermediul rațiunii, păstrând aproape intact „un *corpus* necontradictoriu elementar, al proceselor psihice senzoriale și raționale și al operațiilor cu acestea la persoanele normale” (p. 188).

De derapajele psihicului s-au preocupat, până azi, psihiatria, psihogenetica și neurologia, dar și, parțial și într-un mod aparte, *parapsihologia*, ale cărei experimente alimentează un fel de încredere din partea psihologiei clasic-tradiționale (parapsihologia îl incitase și pe Blaga, încât, în a cincea trilogie, parțial abandonată, voia să scrie un studiu despre acest subiect). Bunăoară, *hipnoza*, un caz în care nu se prea știe ce este real și ce este aparent, mai mult, „nu se poate preciza dacă e vorba de un anumit fenomen, de *mai multe* fenomene sau de un proces fenomenal cu *mai multe etape*. Niciuna dintre variante nu este valabilă independent de celelalte” (p. 189). În plus, fenomenele subordonate hipnozei au fost descoperite succesiv (sommn magnetic, somnambulism artificial, hipotaxie, ideoplastie, convulsii, catalepsie, letargie și alte fenomene psiho-fiziologice sau parapsihologice, cum ar fi sugestia), fiecare dintre ele fiind pentru celelalte deopotrivă cauză și efect, dar nu poate ca unul dintre ele să apară independent.

Ar trebui, spune Surdu, să fie edificate două concepții despre hipnoză, una minimală, alta maximală, definind-o astfel logic prin gen proxim și diferență specifică. Altminteri glisăm permanent între a considera hipnoza fie un nimic (după paradoxul lui Nagasena), fie cel mult o „metaforă”, o variabilă independentă într-o succesiune de fenomene oarecum eterogene și interconținute.

Dar survin și multe necunoscute, în același caz al determinațiilor hipnozei, dinspre evaluările contradictorii ale fenomenului: „Starea hipnotică este somn, dar și veghe, nefiind, ca atare, nici somn și nici veghe; este conștientă, dar, în același timp, inconștientă, nefiind, ca atare, nici una, nici alta” (p. 190). Ei bine, soluția clasică a rezolvării unor atare situații este știința, cu logica și softul pe care le pune la dispoziția cercetătorului, existând, însă, și o variantă neortodoxă, neclasică, a (re)considerării hipnozei din perspectiva datelor paradoxale și contradictorii, eliminând astfel calea tradițională. Adevărea va veni, așadar, dinspre descifrarea structurii fenomenului psihic *în pura lui esențialitate*, prin grila unei logici dialectico-speculative a psihologiei, absolut necesară fundamentelor acestei științe tot mai mult frecventată.

Rămân, însă, multe fenomene psihice neelucidate, cum ar fi percepția extrasenzorială, clarviziunea, telepatia, pre- și retrocogniția, psikinezia ș.a. Și în aceste cazuri, soluțiile vor veni, crede Surdu, dinspre speculativ, adică dinspre Transcendentalitate, care reproduce Transcendența: „Ceea ce este *dincoace* de noi oglindește ceea ce este *dincolo*. «Dincolo de minte» (*beyond the brain*, cum zice Stanislav Grof)” (p. 192). Așa s-a încercat justificarea fenomenelor parapsihice prin apel la un universal câmp al *forței psi*, iar sufletele individuale „n-ar fi altceva decât un fel de «aparatură» care face legătura cu câmpul forței psi, *când și cât timp* este pe aceeași «frecvență» și poate să-l speculativizeze, adică să-l reproducă, parțial, firește” (*ibidem*). Este ceea ce, subliniază Alexandru Surdu, se cunoștea și în Antichitate, dovadă viziunea lui Platon asupra sufletului care „străbate întregul Univers, și prin interiorul (mijlocul, *meson*) și pe dinafara (*exothern*) acestuia” (p. 193).

În fine, *Teoria Subsistenței* este încheiată, relativ credem, căci autorul poate reveni oricând asupra ei, prin considerațiuni asupra manifestării Subsistenței. Prea multe n-ar mai fi de spus despre această succintă și justificativă recapitulare – pe vreo trei pagini și ceva, din perspectiva filosofiei pentadice – a celor discutate și disputate în paginile cărții. Importante ni se par, și aici, sublinierile aportului original al filosofului și logicianului Alexandru Surdu la edificiul pentadic al filosofiei, apoi luciditatea și modestia cu care își „contabilizează” pietrele din propriul Templu. O ultimă observație a autorului ar fi aceea că, pe viitor, la sfârșitul filosofiei pentadice, vom avea o abordare a categoriei filosofice de Lume, înainte de Episistența „absolută” (și de alte limpeziri terminologice), adică nimicul care „*va fi ca și când n-ar fi fost să fie*”.

În consecință, *manifestarea Subsistenței* „în afară (*es-*, *ex-*) de propria sa sistență, este tocmai *Ex-sitența*, care s-a făcut însă și se mai face încă, până la ultima sistență (Episistența), după câte cunoaștem (și suntem siguri până acum), numai față de om.

Dacă omul merită sau nu acest lucru, va decide Altcineva” (pp. 197–198).

Dictum sapienti sat est!